

УДК 130.2

ІНТЕРПРЕТАЦІЯ МІФОПОЕТИКИ В УКРАЇНСЬКОМУ МИСТЕЦТВІ
ИНТЕРПРЕТАЦИЯ МИФОПОЭТИКИ В УКРАИНСКОМ ИСКУССТВЕ
THE INTERPRETATION OF THE MYTHOPOEIA IN UKRAINIAN ART

Анотація: в статті показано, як міфопоетичні уявлення про структуру світу були інтерпретовані в тематиці та образній системі творів українських митців. Проявами цього є багаторівневий символізм образів та їхня архетипна насиченість, звернення до «вічних» сюжетів. Приклади включають філософсько-художні твори Г.Сковороди, міфотворчість Т.Шевченка, переосмислення фольклору Лесею Українкою, розкриття ірраціональних моментів етнокультури в історичних романах, та відтворення міфоподібних елементів у фантастиці.

Ключові слова: архетип, інтерпретація, міфопоетика, символ, українське мистецтво.

Аннотация: в статье показано, как мифопоэтические представления о структуре мира были интерпретированы в тематике и образной системе произведений украинских авторов. Проявлениями этого являются многоуровневый символизм образов, их архетипная насыщенность, обращение к «вечным» сюжетам. Примерами могут стать философско-художественные произведения Г.Сковороды, мифотворчество Т.Шевченко, переосмысление фольклора Лесей Украинкой, раскрытие иррациональных моментов этнокультуры в исторических романах, и воссоздание мифоподобных элементов в фантастике.

Ключевые слова: архетип, интерпретация, мифопоэтика, символ, украинское искусство.

Annotation: In the contemporary art there is a strong tendency of returning to the archetype imagery, which is sometimes seen as a means of finding one's origin and identity in the globalized world. The archetypal images are sometimes generated by author's subconsciousness, but, perhaps, more often are borrowed from the folklore tradition, which includes some very ancient mythopoetic elements. Ukrainian artists have always widely used the folklore motifs, either inherited or reconstructed. Among the most important ethnic archetypes are usually mentioned Sky, Earth, Word, Mother, House etc; the main archetypal ideas are Sophinity, Cordocentrism, Antheism. Being transcendental, archetype can be present in the work of art only as an archetypal image or symbol, that combines the universal with the concrete and unique. That's why a real work of art must not copy the existing examples, but re-create a myth. It is a very difficult task, as such a work of art must be believed into, it must explain the world and state the cardinal values for a person and a nation. Some Ukrainian artists successfully coped with this difficult task. Others were not so ambitious, but also used numerous folk motifs to achieve the higher level of generalization. So quite a number of the works can be seen as the artistic interpretations of the mythopoetic.

The mythopoetic Cosmic structures have influenced the themes and imagery of Ukrainian musicians, artists, and writers. In music there are numerous arrangements of the folk melodies, including those of the ritual songs. In painting there are both pictures on the folklore subjects and those endowing the commonplace objects with the archetypal quality. Perhaps the most interesting case is the complex of works by Taras Shevchenko. He was not only a poet and writer, but an artist able not only to depict different aspects of the folk life, but to show in one picture the synthetic image of "Ukraineness" (*Katerina*). He is often called the creator of Ukrainian national identity, and with good reason. It is true, because his works defined the past, the present and the possible future of the group of people with the language, mentality and self-consciousness so distinct, that it was no longer possible to honestly consider Ukrainians to be an ethnic variety of Russians. Almost all the succeeding Ukrainian

writers and artists followed his example. And even the authors whose main works are written in Russian, as is the case with M. Gogol, made a contribution in the development of the national idea, as they implied the history, mentality and self-identification of Ukrainians quite different from those of other nations of the Russian empire.

The most typical feature of the mythopoetic in literature is the multi-level symbolism that allows seeing the deeper senses behind the life-like pictures. The most vivid examples include G.Skovoroda's artistic philosophy, T.Shevchenko's myth-making and Lesya Ukrainka's folklore reimagining. If Shevchenko was concerned with the social and the national, Lesya Ukrainka, the other outstanding Ukrainian myth-maker, showed a very different ability as she depicted the inner conflict of the soul. Her main work is also full of strikingly modern ecological insights.

In the historical genre the writers sometimes depict the irrational bases of the ethnic culture. We can take as an example of showing the hidden inner world of the nation the different interpretations of the phenomenon of "Kharakternitstvo" (Cossack battle magic). In mid XIX ct P. Kulish in his *Black Council* depicted a Kharakternik as a person who is supposed to have some magic skills, which the author neither denies nor confirms. One hundred years later O. Ilchenko wrote a novel that can be classified as an example of the Magical Realism, where the hero clearly has supernatural abilities. In the art of the new millennium Kharacternitstvo can be depicted both as a strict historical truth, and as a pretext for the patently incredible steampunk-like adventures (as in the internationally prized graphic novel *Daogopak*). On the other hand, there are such works that avoid the showy effects but create the atmosphere of the past-as-eternal, as in O. Sanin's film *Mamai*. Anyway, in almost all the cases the theme of Cossak-warlock is treated as a very important and very evocative for Ukrainian public.

Rather typical for World and Ukrainian art is the re-creation of the myth-like elements in fantasy. The techniques differ. Sometimes it is a modern retelling of a

folk story. In the genre of the Urban fantasy there is an example of complex mythologisation of a city with its multi-level history (as in Lada Lusina's cycle *Kyiv Witches*). Generally the works of Ukrainian writers of different genres tend to depict a meaningful, well-structured, harmonious Cosmos. But the historical facts and the modern state of affairs result in that one of the most typical motifs is a destruction of this harmony that people must take care to overcome.

Key words: archetype, interpretation, mythopoeia, symbol, Ukrainian art.

Постановка проблеми. Звернення до міфопоетики є однією з помітних тенденцій сучасної культури, пов'язаною з процесом осягнення власної спадщини та ідентичності в стрімко змінюваному глобалізованому світі. В деяких випадках митці свідомо ставлять завдання реконструкції або перестворення міфу, в інших йдеться про успадкування фольклорних мотивів. В українській культурі обидва ці явища присутні в таких масштабах, які дозволяють розглядати мистецтво в якості художньої інтерпретації національної міфопоетики. **Аналіз публікацій з теми.** Українську міфопоетику досліджували Д. Антонович, М. Грушевський, М. Драгоманов, М. Костомаров, І. Огієнко, О. Потебня, І. Франко. Значний евристичний потенціал мають праці таких сучасних дослідників як Я. Боровський, В. Войтович, В. Давидюк, І. Карпова, О. Кирилюк, С. Кримський, Н. Левченко, В. Личковах, Г. Лозко, М. Попович, Н.Хамітов, В. Шевчук та інші. **Завданням** даної статті є застосування наявної методологічної бази для огляду інтерпретацій міфопоетичних структур в українській художній культурі від XVII ст. до наших днів.

Виклад основного матеріалу. Людське мислення схильне до створення цілісного, нехай схематизованого, образу світу. В цьому велике значення відіграють архетипи як ментальні матриці, які в процесі взаємодії з зовнішньою реальністю наповнюються конкретним змістом. Ірраціональний та трансцендентний за визначенням, архетип не може бути безпосередньо присутнім у витворах художньої культури. Він постає у вигляді архетипного образу – пристосованою до людського сприйняття репрезентацією

першообразу. На відміну від тотожного собі архетипу, архетипні образи мають помітні етнонаціональні та індивідуальні характеристики, причому таке поєднання вічного значення та сучасних смислів створює надзвичайний стереоскопічний ефект. Архетипні образи та символи можуть мати джерелом або позасвідоме самого митця, якщо воно має достатню «еруптивність» (термін І. Франка), або ж запозичуватися з фольклорних текстів. Хоча на теренах України важко знайти цілісні міфи, зате міфопоетичними елементами буквально просякнуте все історичне буття наших предків. У спадщині геніальних митців етнонаціональні архетипи можуть знайти своє найвище вираження, і тому народ сприймає їх як відкриття істини про самого себе, як естетичний вираз своєї прихованої сутності. Серед провідних етноархетипів виділяють такі як Земля, Небо, Слово, Матір, Хата, Хутір, Серце, Душа та інші, в якості архетипових ідей називають софійність, кордоцентризм, антеїзм [6, с. 79]. Всі вони постійно відображаються в українському мистецтві, забезпечуючи спадковість традиції. Адже відомо, що руйнування символічної системи певної культури призводить до дестабілізації духовного життя спільноти, спустошеності й ідеологічного хаосу.

Оскільки сьогодні міф постає одним зі способів осягнення етнонаціональної ідентичності, митці нерідко ставлять собі завдання реконструкції з наявних фрагментів цілісної міфологічної картини, або ж створення нового міфу за зразками та законами міфопоетичного та естетичного мислення. Така настанова виходить за межі мистецтва, поєднуючи його, з одного боку, з наукою, з іншого – з релігією та/або ідеологією. Наприклад, відтворення трипільських керамічних артефактів є чимось більшим, ніж просто наукова реконструкція для музейних експозицій, або ж створення сувенірної продукції. Тут явно проступає прагнення митця-дослідника долучитися до глибинних культурних смислів, спадкоємцем яких він себе відчуває.

Коротко оглянемо форми інтерпретації міфопоетики в різних видах мистецтва.

В музиці релікти архаїчного світобачення зберігаються в народних піснях, та їх численних аранжуваннях, часто в манері, розрахованій на привернення уваги сучасного городянина, причому не обов'язково українця. Однак, прагнення до автентичної етнічної характерності сучасної музики є достатньо помітною тенденцією, тому такі проекти як «Дикі танці» Руслани мали міжнародний успіх.

Найбезпосереднішим чином міфологічні елементи збереглися в декоративно-ужитковому мистецтві. Є дані, що культурна традиція оздоблення речей на теренах України не переривалася протягом тисячоліть. Так, до нашого часу дійшла символіка часів Мезенської стоянки; зокрема, саме там був знайдений найдавніший меандровий візерунок в Європі [4, с. 88].

В зображувальному мистецтві звернення до етнічних інваріантів може бути помітним у загальній манері зображення, в традиційності архетипних образів, у використанні символічно навантажених мотивів в реалістичних композиціях. О. В'ячеславова, чия дисертаційне дослідження присвячене цій тематиці, визначає міфологеми, які найчастіше використовуються в сучасній українській образотворчості (світове дерево, драбина, шлях, джерело тощо) та майстрів, чия картина міфологізують предметно-речовий світ (К. Білокур, Я. Гніздовський, Ф. Манайло, М. Приймаченко, Р. Сельский; з сучасників – С. Гнойовий, Є. Лещенко, М. Мазур, Д. Нагурний, М. Шкарапута) [1]. Іншим варіантом є поєднання сучасної манери з міфічною чи напівміфічною тематикою. В російському мистецтві цим уславилися І. Білібін, В. Васнецов, ранній М. Реріх. Серед українських художників можна назвати П. Андрусіва, О. Бадьо, М. Паленка.

Деякі твори не просто використовують міфологічну символіку, а створюють візуальний образ українського макро- і мікрокосму. Саме такою картиною є загальновідома «Катерина» Т. Шевченка. Живописне полотно не є додатком до однойменної поеми, оскільки відрізняється відсутністю всієї профанної конкретики та введенням сакральних елементів. Тут постать самої

Катерини перетворюється на Ось світу, три кольори в її вбранні натякають на три рівні міфопоетичного універсуму. Вертикаль людської фігури разом з горизонталлю обрїю ділять картину на чотири квадранти, кожен з яких має комплексне символічне навантаження (див. [5]). На перетині вертикалі, горизонталі та двох діагоналей знаходиться ненароджене дитя Катерини, отже, Шевченко подає тему покритки та «байстрюка» як варіант універсального мотиву діви-матері та чудесної дитини. Таким чином, «Катерина» є символічним зображенням етнонаціонального Космосу.

Слово «міф» стосовно митців використовується зараз аж надто часто. Міф – це оповідь, що в почуттєво-конкретній формі синтезу ідеї та образу описує фундаментальні структури всесвіту, соціуму та особистості в їх єдності та взаємній співвіднесеності; і яка сприймається носієм традиції як абсолютна реальність, первинна та визначальна щодо повсякденного буття. Ці вимоги відразу відсіюють художні твори, сконцентровані на описі психологічних реалій, а також натуралістичні течії, що не беруть до уваги космічний вимір людського існування. Можна погодитися з Н. Хамітовим, що кожна художня картина світу прагне стати міфологією. Проте далеко не кожному художньому світогляду це вдається, тому слово «міф» у власному сенсі слова може вживатися лише в окремих випадках. Але по відношенню до Шевченка це виправдано, оскільки він розкрив сутність та долю українського народу, що наближує його твори до «класичного» міфу, для якого визначальним є етіологічне та аксіологічне значення. Шевченко зробив свою міфопоетичну роботу чесно, без зайвої ідеалізації українців (див. [3]), але саме тому народ впізнав свій портрет і повірив його творцю. Серед сучасних письменників, які звертаються до українського міфосу, слід назвати Ліну Костенко. Продовжуючи справу Шевченка, вона створює узагальнені ємні образи, які пояснюють історію та сучасність, визначають принципи буття народу.

В українській літературі міфопоетика достатньо довго існувала у прихованій формі «успадкованої» від фольклору символіки. Одним з перших

письменників, який свідомо використовував традиційну образність для виразу принципово нового змісту, був Григорій Сковорода. Наприклад, відомі в міфологічній традиції уявлення про макро- та мікрокосм у нього стали ключовими елементами оригінальної філософської системи. Символи, які використовує Сковорода, на перший погляд, є фольклорними або запозиченими з теологічної та філософської літератури. Але й тут є авторський відбір та зміна акцентів: наприклад, на відміну від інших українських письменників, Сковорода практично не використовує образу коня, який для нього асоціюється з війною. Отже, з одного боку, твори Сковороди є глибоко закоріненими в українській ментальності. З іншого – справжня інтерпретація традиції передбачає не копіювання, а пере-створення. Та сама тенденція ще більше помітна на прикладі «Енеїди» І.Котляревського, де запозичена форма слугує передачі власного етнонаціонального змісту.

Як було сказано, найбільшим українським міфотворцем дев'ятнадцятого століття став Тарас Шевченко. Однак, вихід української літературної міфопоетики на міжнародний рівень пов'язаний скоріше з повістями М.Гоголя, які презентували всій освіченій публіці імперії особливості української ментальності та минуле нації. Цей письменник працював відразу в двох жанрах, які виходять на архетипний рівень: в «Тарасі Бульбі» він створив новий епос, в «Вечорах на хуторі біля Диканьки» обробив «живу» нижчу міфологію.

Відлунням фольклорної міфопоетики стала «Лісова Пісня» Лесі Українки, де образи з народних повір'їв створюють цілісний естетичний універсум. На відміну від міфічного, Космос «Лісової Пісні» розколотий на дві частини – світ природи та світ людей. Події відбуваються на перетині цих двох світів, як у фольклорному жанрі бувальщини. Проте якщо бувальщина розповідає про зустріч людини (нормальної) з надприродним (аномальним), то в «Лісовій Пісні» ситуація протилежна: не-людина Мавка (нормальна) зустрічається з псевдо-людським (аномальним). Міфологічні мотиви підіймають твори Лесі Українки від емпірики до вічних філософських істин, що збагатили культурний

досвід українського народу та зробило поетичну спадщину письменниці-мислителя явищем європейського масштабу. Цікаво, що драма-феєрія містить надзвичайно актуальні екологічні прозріння.

Історичний роман теж може використовувати міфологеми заради осмислення сучасності. Так, Іван Франко в «Захарі Беркуті» описує ідилічне життя карпатської громади, яка завдяки своїй єдності змогла відбитися від нападу монголо-татар. Ця община є прикладом суспільства, яким воно має стати, і водночас відсилає до міфологеми «золотого віку».

Тисячу років потому, майже на тій самій території відбувається дія «Тіней забутих предків» М.Коцюбинського, твору, позбавленого будь-якої ідеалізації. Але суворий натуралізм «Тіней» переростає в міф про антеїчну єдність людей зі своєю землею. В цілому, потаємні аспекти історичної атмосфери (пережитки язичництва, життя декласованих елементів тощо) довго залишалися прихованими від офіційної історіографії, і навіть від романтиків кшталту Вальтера Скотта. Увага до них з'являється на початку ХХ ст., знаковою є назва роману відомого британського письменника Джона Бакена (Buchan) «Покров темряви»: «темні» люди живуть в темряві безправ'я та злиднів, зате можуть розчинятися в ночі, а всі відомості про них сховані від сучасників та нащадків тією-таки темрявою. За рахунок такої зміни перспективи власне, начебто добре відоме, минуле розкривається як дещо нове і незнайоме. Перед читачем постає втрачена цивілізація, сучасні спадкоємці якої не повністю розуміють, *що саме* вони отримали від пращурів.

Тому понадзавданням історичного роману є розкриття ментальної неповторності народу через дослідження прихованих культурних шарів. В типових українських історичних романах ХХ ст. історичне нерідко зводилося до політичних та соціальних подій, а «життєвий світ» українського села використовувався в обмежених дозах для створення «національного» колориту. Однак, час від часу українські автори зверталися і до «потаємних» тем. Подібні твори, які презентують «своє як чуже» можуть розмивати межу реалістичної

оповіді та фентезі, або викладати історичні події з використанням прийомів магічного реалізму.

В наш час відбувається популяризація теми характерництва. Інтерпретації цього феномену можна прослідкувати протягом всього існування української історичної прози. П. Куліш в «Чорній Раді» (1857) наводить народні повір'я, не спростовуючи, але й не підтверджуючи їх. В сюжеті роману чудес немає, а віра Кирила Тура у власні надзвичайні здібності виглядає проявом ексцентричності. Проте, введення образу гаданого характерника дозволяє письменнику надати тексту додаткового виміру. Адже важко заперечувати українську схильність до ірраціонального, подекуди – містичного [див. 7].

Зовсім інакше інтерпретує характерництво О. Ільченко. Його химерний роман «Козацькому роду нема переводу, або ж Мамай та Чужа Молодиця» (1958) за естетичними характеристиками наближається до магічного реалізму, його жанровими аналогами «Козацькому роду...» є «Легенда про Уленшпігеля» Ш. де Костера, та «Повість про Ходжу Насреддіна» Л. Соловйова, які теж є літературними обробками оповідей про трікстера/героя, як втілення національного духу. Трагікомічність твору нагадує і «Енеїду» Котляревського, і героїку народних дум; безперечні також його трансбарокові зв'язки з традиціями вертепу та народного театру. Зазвичай при транспозиціях першоджерелом є літературний текст, який передається мовою інших видів мистецтва. Тут ми бачимо зворотну динаміку – роман є спробою відтворення реалій, які стояли за народними зображеннями Мамай, але не були висловлені вербально.

На початку XXI ст. характерників зобразив В. Рутківський в трилогії «Джури» (2007-2010). Найголовнішою силою його героїв є їхня єдність з природою, яка дозволяє їм буквально розчинятися в ній. Ця властивість передана ілюстраціями М. Паленка, які надають книгам ще більшої міфічної та архетипної глибини. Так, одним з візуальних лейтмотивів «Джур-характерників» є вписані в малюнок мапи України; навіть на кобзі цілком

«канонічного» Мамає замість струн «натягнуті» річки. Це створює яскравий візуальний образ, а також повертає увагу до ролі Дніпра як своєрідного хребта країни, повертаючи нас до закладених ще Тарасом Шевченком проблем сакрального хронотопу.

Тему синтезу мистецтв, який виявився в двох іпостасях Шевченка – поета та художника, та в співавторстві ілюстратора з автором тексту (Рутківський – Паленко), продовжує такий феномен сучасного мистецтва як комікс, де візуальна та текстова складові є нероздільними. В нашому контексті слід згадати чи не єдиний на даний момент український графічний роман світового класу – «Дагопак» (автори – М. Прасолов, О. Чебикін, О. Колов), який розробляє тему характерництва в жанрі завідомо неймовірних квазі-історичних пригод з елементами естетики стімпанку.

В 2002 р. до образу Мамає звернувся український кінематограф. Це фільм «Мамає» режисера та сценариста О. Саніна, в манері якого можна вбачати продовження традицій «поетичного кіна» О.Довженка та С.Параджанова. Оператор С. Михальчук зміг показати хронотоп, який є цілком конкретним, але має якість універсальності. Не менш важлива музика: композитор А. Загайкевич використала величезну кількість зразків української та татаро-турецької автентичної музики, проте метою було не створити замкнений у собі фольклорний світ, а навпаки, розкрити простір контакту двох світів [3, с. 30].

Хоча тема козаччини має для українців особливе значення, сучасні інтерпретації міфопоетики далеко не зводяться до неї. Наприклад, цікавою темою є міфологізація сучасного міста, як у циклі «київські відьми» Л. Лузіної.

Загалом, для новітньої української літератури типовим є намагання створити образ Космосу як омріяної гармонії людського буття. Антропокосмічний масштаб може бути різним: від життя окремого села до усієї України, навіть цілого світу, проте основні прикмети єдності космізму й антропологізму – цілісність, впорядкованість, «осельність» - залишаються

незмінними. На жаль, реалії життя ведуть до того, що темою творів нерідко стає трагічне порушення цієї «космічності».

Висновки. Таким чином, практично уся класична та сучасна українська культура виявляється пронизаною міфопоетикою. Дослідження конкретних сенсів архетипної символіки в творчості різних авторів, з'ясування історичної динаміки, а також специфіки проявів міфологічного в різних видах мистецтва дає величезний простір для подальших досліджень.

Література:

1. В'ячеславова О.А. Естетика міфу в сучасному образотворчому мистецтві України : автореф. дис. ... канд. філос. наук : 09.00.08. / О.А. В'ячеславова. – Луганськ, 2007. – 16 с.
2. Забужко О. Шевченків міф України. Спроба філософського аналізу / Оксана Забужко. – К.: Факт, 2009. – 148 с.
3. Загайкевич А. «Кіно дає змогу...» / А. Загайкевич // Кіно-Коло, 2002, № 15, с. 27-32.
4. Карпова І.Г. Протоестетичні елементи у світовідношенні давнього населення на території сучасної України / І.Г. Карпова // Вісник Черкаського університету. Серія філософія. Випуск № 11 (264) / гол. ред. А.І. Кузьмінський. – Черкаси, Черкаський національний університет ім. Б.Хмельницького, 2013. - С. 86-91.
5. Колесник О.С. “Катерина” Тараса Шевченка як візуальний образ українського універсуму / О.С. Колесник // Вісник Чернігівського державного педагогічного університету імені Т.Г.Шевченка. Випуск 20. – Чернігів: ЧДПУ, 2003. – С. 83 – 86.
6. Личковах В.А. Концептуальні засади дослідження історії української естетичної думки / В.А. Личковах // Вісник Черкаського університету. Серія філософія. Випуск № 11 (264) / гол. ред. А.І. Кузьмінський. – Черкаси, Черкаський національний університет ім. Б.Хмельницького, 2013. - С. 76-80.

7. Пуліна В.І. Естетичні позиції в культуротворчості Пантелеймона Куліша : автореф. дис. ... канд. філос. наук : 09.00.08. / В.І. Пуліна. – К., 2007. – 19 с.